

# Tevhitten Teslise Geçiş Sürecinde Hıristiyanlık (Bir Yahudi İhya Hareketi Olarak Başlayan Hıristiyanlığın Evrensel Bir Din Haline Geliş Öyküsü)

## Christianity: In Transition Period from Monotheism to Trinity (The Story of Christianity Starting as a Jewish Revival Movement and Transforming into a Worldwide Religion)

Doç.Dr. Mehmet KATAR<sup>a</sup>

<sup>a</sup>Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,  
Dinler Tarihi AD, ANKARA  
katar@divinity.ankara.edu.tr

Yazışma Adresi/Correspondence:  
Doç.Dr. Mehmet KATAR  
Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi  
Dinler Tarihi AD, ANKARA  
katar@divinity.ankara.edu.tr

**ÖZET** Hıristiyanlık; bir Yahudi ihya hareketi olarak ortaya çıkmış ve zamanla Yahudilikten uzaklaşarak evrensel bir din haline gelmiştir. Bu çerçevede hareketin öncüsü Hz. İsa, sağlığında Yahudilerden başkasına öğretisini yaymayı reddetmiştir. İsa'dan sonraki dönemde bu öğretiyi sürdüren taraftarları ise bu öğretiye kabul ettikleri kimselerin Yahudi ibadet ve pratiklerini sürdürmesini istemiştir. Ancak ilk Kilisenin önemli şahsiyetlerinden biri olan Pavlus ve taraftarlarının etkisiyle kısa bir süre sonra bu yeni akıma katılanların Yahudi ibadet ve kurallarından muaf tutulması sağlanmıştır. Başlangıçta Yahudi asıllı olmayanlara tanınan bu kolaylık zamanla genel hale gelmiş ve Hıristiyanlık Yahudilikten ayrı İsa merkezli bir din haline gelmiştir. Bu algılama biçimi sebebiyle de İsa'nın, Hıristiyanlık içerisindeki önemi günden güne artmış ve o, Tanrı'nın Oğlu olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Kısa bir süre sonra bu Tanrı tasavvuruna Kutsal Ruhun da eklenmesiyle Hıristiyanlıkta üçlü Tanrı tasavvuru ortaya çıkmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** İsa mesih, ilk kilise, pavlus, tevhit, teslis

**ABSTRACT** Christianity emerged as Jewish revival movement and in the course of time moving away from Judaism it has been transformed into world religion. In this context, Jesus, the pioneer of the movement, rejected to spread his mission for non-Jews in his life. After Jesus, the adherents of his teaching want the new believers to continue to perform Jewish rites. But within a short time, with the effect of Paul, one of the salient persons of the Early Church, and his followers new believers became exempt from Jewish rites. Although in early days this ease was offered for non-Jews, in the course of time it became common for everyone and Christianity has been transformed into a religion apart from Judaism and based on Jesus. Because of this perception, the importance of Jesus in Christianity increased day by day and accordingly he became the Son of God and accepted as a God. After a short time, adding Holy Spirit to the imagination of God, Trinity has taken its final shape.

**Key Words:** Jesus christ, early church, paulus, monoteism, trinity

**Journal of Islamic Research 2007;20(3):330-339**

Hıristiyanlık; Hz. İsa ile birlikte bir Yahudi ihya hareketi olarak ortaya çıkmış ve zamanla Yahudilikten uzaklaşarak evrensel bir din haline gelmiştir. Hz. İsa'nın ortaya çıktığı dönemde, içe dönük milli bir din haline gelmeye başlamış olan Yahudiliğin içerisinde ortaya çıkan bu ihya hareketi, başlangıçta Yahudilerden başkasını muhatap almazken, İsa'dan sonra başka din ve etnik kökenden olan insanlara da kapılarını açmıştır. Bu açımla birlikte, İsa'nın öğretisi, mevcut siyasi, sosyal ve kültürel şartların da etkisiyle bir-iki yüzyıl içe-

risinde Yahudilikten uzaklaşarak yeni ve evrensel bir din haline gelmiştir. Bu süreci anlamak için Hz. İsa'nın ortaya çıktığı dönem ve sonrasında Filistin coğrafyasındaki siyasi, sosyal ve dini yapının göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

İsa'nın öğretisini yaydığı dönemde, Filistin-İsrail coğrafyası Romalıların işgali altındaydı. Farklı idari bölgelere ayrılmış olan bu toprakların bir kısmını Roma'ya bağlı yerel yöneticiler, bir kısmını ise Romalı idareciler yönetmekteydi. Bu çerçevede Yahudi nüfusun en yoğun bulunduğu Kudüs ve çevresini oluşturan Yahudiye bölgesini Romalı bir vali yönetmekteydi. Yahudiler; yüzyıllardan beri, bölgedeki siyasi etkinliklerini büyük oranda yitirmiş ve M. Ö. 8. yüzyıldan başlayarak sırasıyla Asur, Babil, Pers ve Grek gibi toplulukların, son olarak da M. Ö. 63 yılından itibaren Roma devletinin denetimi altına girmişlerdi<sup>1</sup>. Kısa süreli bağımsızlıklar dışında, sürekli olarak başka ulusların denetiminde kalmak, Yahudilerde; kutsanarak tahta oturan başarılı Yahudi kralları Davut ve onun oğlu Süleyman dönemlerine yönelik büyük bir özlem oluşturmuştu. Üstelik onlara göre bu, gerçekleşmesi muhakkak olan bir özlem; çünkü Tevrat'a göre Tanrı, Davut'un soyundan krallığı eksik etmeyeceğini belirtmişti.<sup>2</sup> Bu nedenle onlar, gerekli liyakati göstermeleri halinde Tanrı'nın, Davut soyundan bir kutsanmış kralı (Mesih'i)<sup>3</sup> göndereceğine inanmaktaydı. Babil Sürgününden itibaren kademeli olarak ortaya çıkan bu ümit ve beklenti, İsa'nın tebliğe başladığı dönemde bir inanç hâlini almıştı. Yahudilerin çoğu, Tanrı'nın; kendilerini kurtaracak olan kutsanmış kral Mesih'i çok kısa bir zamanda göndereceğine inanmaktaydı.

Sorunlar ağırlaştıkça, halkın, Davut soyundan gelecek ve kendilerini yaşanan sıkıntılardan kurtararak, Davut döneminin muhteşem egemenlik günlerine kavuşturacak olan kutsanmış kral (Mesih) beklentisi daha da pekişmekteydi. Bu beklentiler, özellikle İsa'nın doğmasından bir süre önce, Yahudilerin uzun bir aradan sonra Haşmonaim idaresiyle elde ettikleri bağımsızlığın Romalılar tarafından sona erdirilmesiyle daha da pekişmişti. Nitekim Yahudilerin kendilerini kurtaracak olan Mesih ile ilgili bu beklentileri, İsa dönemi Yahudi toplumunun dinsel ve sosyal düşüncesini büyük oranda yansıtan İncillere de girmiştir. Bu anlayış ve beklentinin etkisiyle İncillerde Hz. İsa; "Mesih"<sup>4</sup>, "Davut oğlu"<sup>5</sup> vb. isimlerle adlandırılmış ve bu suretle o, Davut soyundan beklenen kral, Davut hanedanlığının varisi olarak gösterilmeye çalışılmıştır<sup>6</sup>. Bu nedenle de Matta ve Luka İncillerinde; İsa'nın soyu, Meryem'le nişanlı olan Yusuf

vasıtasıyla<sup>7</sup> Davut'a dayandırılmakta ve bu suretle onun; Davut'un soyundan beklenen Mesih olduğu vurgulanmaktadır.<sup>8</sup>

İncillerde, İsa'nın soyu ve doğumuyla ilgili verilen bilgiler dışında, çocukluğu ve gençliği hakkında hemen hiçbir bilgi bulunmamakta ve sadece onun, yetişkin biri olarak dinsel öğretisini yaymak amacıyla ortaya çıktığı dönem üzerinde durulmaktadır. Bu bağlamda önce İsa'nın öncüsü ve onun gelişinin müjdecisi olarak kabul edilen Yahya peygamberden (Vaftizci Yahya) bahsedilmekte ve İsa'nın onun eliyle vaftiz olduğu belirtilmektedir. İsa vaftiz olduktan kısa bir süre sonra -Yuhanna İnciline göre henüz Yahya yakalanmadan önce,<sup>9</sup> Sinoptik İnciller olarak adlandırılan diğer üç İncil'e göreyse yakalandıktan sonra- Yahudiler arasında, öğretisini yaymaya başlamıştır.<sup>10</sup>

İncillere göre İsa'nın temel misyonu, İsrail oğullarının günaha düşmüş bireylerini günahkâr yaşamlarından kurtarmaktı.<sup>11</sup> Hatta İncillerdeki anlatımlardan, İsa'nın bu misyonu yegâne yaklaşım tarzı haline getirdiğini, bu nedenle de onun, yaşadığı çevrede başka din ve etnik kökenden insanlar bulunduğu halde, İsrail oğullarından başkasına tebliğde bulunmadığını ve kendisine başvuranları da ret ettiğini tespit etmekteyiz. İncillere göre o, bu tavrı sebebiyle -İslam anlayışına göre bir peygambere yakışmayan- dışlayıcı bir tutum sergilemiş ve havarilerini de, diğer milletlere mensup kimseleri bu inanca davet etmeme konusunda uyarmıştır. Nitekim o, öğretisini yaymak için şakirtlerini çevre köy ve kasabalara gönderirken onlara "milletler (Yahudi olmayan topluluklar) yoluna gitmeyin, Samaryalıların<sup>12</sup> şehirlerinin hiçbirine girmeyin, fakat daha ziyade İsrail evinin kaybolmuş koyunlarına gidin" demiştir.<sup>13</sup>

İsa'nın dışlayıcı tavrının, en çarpıcı örneği ise İsrail soyundan olmayan Kenanlı bir kadının, cine tutulmuş kızını kurtarmasını İsa'dan istemesi karşısında, onun kadına vermiş olduğu cevapta görülmektedir. İncillerde anlatıldığına göre bu Kenanlı kadın, İsa'nın peşine takılarak, kızına yardım etmesi için, ısrarlı bir biçimde ona yalvarmıştır. Kadının bu ısrarlı yalvarmaları karşısında, herhangi bir tepki vermeyen İsa'nın yanında bulunan ve kadının yalvarmalarından bıkan havariler araya girmiş ve ondan, ya kadına istediğini vermesini ya da onu bir şekilde oradan uzaklaştırmasını rica etmişlerdir. Bunun üzerine İsa, kadına dönerek "çocukların ekmeğini alıp onu köpeklere atmak iyi değildir!" demiştir. İsa'nın; getirmiş olduğu öğretinin ve

göstermiş olduğu mucizelerin sadece İsrail oğullarına mahsus olduğunu vurgulamak amacıyla söylemiş olduğu bu ağır ifadeye rağmen kadın, “köpekler de efendilerinin sofralarından düşen kırıntuları yerler” cevabını vermiştir. Bunun üzerine İsa “kadın, imanın büyüktür; git sana istediğin gibi olsun” demiş ve İncil’e göre kadının kızı o anda iyileşmiştir.<sup>14</sup>

Yukarıdaki ifadelerden anlaşılacağı gibi İsa, bir Yahudi ihya hareketi görünümündeki öğretisini İsrail oğullarıyla sınırlı tutmuştur. O, bu öğretiyi yayarken de çeşitli mucizeler göstermiş, hastalara şifa bahşetmiştir. İsa’ya inanan Yahudilerin çoğu, onun beklenen Mesih olduğuna inanmış ve kendilerini putperest Roma yönetiminden kurtararak, Hz. Davut ve Hz. Süleyman zamanının mutlu günlerine benzer bir döneme eristireceğini ümit etmiştir. Ancak burada Hz. İsa’nın göstermiş olduğu değişik mucizelerden ve hastalara şifa bahşetmesinden etkilendiği için ona inananların veya onun misyonunu, olması gerektiği gibi anlayarak peygamberliğine iman eden bazı Yahudilerin de olması gerektiğini belirtmek gerekir. Bununla birlikte hangi gerekçeyle olursa olsun İsa’ya inananlar, Yahudi toplumunun etkin çoğunluğunu oluşturamamıştır. Çoğunluğu oluşturan Yahudilerin bir kısmı, kendi dinî anlayışlarını bozduğu ve alışılagelmiş oldukları dinî yapıyı sarstığı için, diğer bir kısmı ise Mesih olduğu iddiasıyla halkı, Roma yönetimine karşı kışkırtacağı ve bu suretle Yahudi toplumunu Romalılardan gelecek daha büyük sıkıntılara maruz bırakacağı<sup>15</sup> düşüncesiyle ona tepki duymuştur. Özellikle bunlardan ilk grubu oluşturan ve fanatik dinsel tutumun temsilcisi Ferisi mezhebine mensup olanlar, İsa’nın geleneksel din anlayışından daha farklı bir dinsel anlayış ve öğretiyi savunmasına şiddetle karşı çıkmış ve onu hem sıradan Yahudilerin hem de Roma yönetiminin nazarında zor duruma düşürmeye çalışmışlardır.<sup>16</sup> İsa da bu mezhebin mensuplarını dinsel fanatizmleri, aşırı dinsel şekilcilikleri ve dinin; sevgi, merhamet gibi duygusal boyutlarını önemsememeleri sebebiyle şiddetle eleştirmiştir.<sup>17</sup>

İncillere göre İsa’nın, o günkü Yahudi toplumunun din anlayışını ve dindar bilinen kesimlerini eleştirmesi ona olan tepkileri daha da arttırmış, taraftarlarının günden güne çoğalması ise yönetime yakın olan kişileri terdirgin etmiştir. Hıristiyan inancına göre sonuçta bu tepkiler, İsa’nın Yahudiler tarafından idama mahkûm edilmesine<sup>18</sup> ve bölgeyi idare eden Romalı valinin de bu kararı uygulayarak İsa’yı çarmıhta öldürtmesine neden olmuştur.<sup>19</sup> Ancak İsa; Cuma günü çarmıhta öldükten sonra, Pazar günü dirilmiş,<sup>20</sup> kırk gün boyunca zaman

zaman havarilerine görünmüş ve dirilişinin kırkıncı gününde havarilerinin gözü önünde göğe, (Baba) Tanrı’nın yanına yükselmiştir.<sup>21</sup> Ayrılırken de havarilerine, o zamana kadar sadece Yahudiler arasında sürdürdüğü ve başkasına yaymayı reddettiği öğretisini diğer uluslar arasında da yaymalarını ve gidip bütün milletleri taraftar edinmelerini söylemiştir.<sup>22</sup> İsa’nın vasiyet mahiyetindeki bu son emri, onun o döneme kadar sergilemiş olduğu tebliğ anlayışında ciddi bir değişimi ortaya koymaktadır. Çünkü o, Hıristiyan inancına göre çarmıha gerilmeden önce Yahudilerden başkasına öğretisini yaymaz ve hatta titizlikle onlardan saklarken birden bire ciddi bir tutum değişikliği içerisine girmiş ve öğretisinin bütün milletlere taşınması gerektiğine karar vermiştir.

### 1. Yahudi Olmayanların İsacı Öğretiye Kabul Edilmeye Başlanması:

Hıristiyan inancına göre İsa’nın çarmıhta ölüp dirilmesi, onun çok önemli bir yönünü ortaya çıkarmıştır. Onun taraftarları, o zamana kadar sadece beklenen Mesih ve kurtarıcı olarak telakki ettikleri İsa’nın, bu vasıfların çok ötesinde bir özelliğe sahip olduğunu, ölümü yenerek tekrar dirilmek suretiyle Hıristiyan inancına göre Tanrısal bir özellik taşıdığını müşahade etmiş olmaktadır. Böyle bir durumda bu Tanrısal önderin, vasiyet mahiyetindeki son emrinin, onlar için vazgeçilmez bir davranışa temel teşkil etmesi ve havarilerin, o andan itibaren çevrelerinde gördükleri herkesi, etnik kökenine bakmadan İsa’nın öğretisine davet etmeleri gerekmektedir. Ancak onların, İsa’nın bu emrine rağmen, ondan sonraki ilk günlerde bu isteğe uygun davranmadığı ve bu öğretiyi sadece Yahudiler arasında yaymaya devam ettiği görülmektedir. Hatta bunun ötesinde onların da, İsa’nın kendisinden yardım isteyen Kenanlı kadını reddettiği ve öğretisinin sadece Yahudilere mahsus olduğunu belirttiği gibi, bu öğretinin Yahudilere mahsus kalması gerektiğinde ısrar ettikleri ve bu ısrardan ancak, Tanrısal bir işaret olarak gördükleri bir olaydan sonra vazgeçtikleri anlaşılmaktadır. Buna göre Yahudi topraklarını denetimlerinde bulduran Romalılar arasında, İtalyalı olarak adlandırılan taburda Yüzbaşı Kornelius adlı, dinî duyguları son derece güçlü, iyiliksever ve gerçek dini arayan bir asker bulunmaktaydı. Bir gün bu şahıs, dua ediyorken, Tanrı’nın meleği ona gözükmüş ve onun hiç tanımadığı havari Petrus’un adını ve adresini vererek onun, kurtuluşun yolunu göstereceğini söylemiştir. Bunun üzerine Yüzbaşı Kornelius, güvendiği birkaç adamını, meleğin kendisine verdiği adreste, adı geçen kişiyi bulup getirmeleri için göndermiştir. Bu adamlar Petrus’un bulunduğu eve yaklaşıp-

ken Petrus da bu gelenlerle gitmesi konusunda Tanrı'nın meleği tarafından uyarılmıştır. Yüzbaşı Kornelius ve havari Petrus, Tanrı'nın meleği tarafından düzenlenen ve birbirini tamamlayan bu ilahi senaryoya uyararak bir araya geldiklerinde, Petrus İsa'dan bahsetmiş ve o esnada, sonradan Hıristiyanlıkta üçlü Tanrı anlayışının bir unsuru olarak kabul edilecek olan Ruh'u'l-Kudüs oradakilerin üzerine inmiştir. Bunun üzerine Kornelius ve ev halkı İsa'ya inanarak vaftiz olmuştur. Ancak diğer havariler, Petrus'un Yahudi olmayan birine İsa'nın öğretisini açtığını ve onu cemaate kabul ettiğini öğrenince, İsa'nın; "gidin, diğer milletleri taraftar edin" şeklinde bir vasiyeti yokmuş gibi, liderleri Petrus'u şiddetle eleştirmiş ve ancak onun, Ruh'u'l-Kudüs'ün inerek bu katılımı onayladığını söylemesi üzerine itirazdan vazgeçmişlerdir. Bunun üzerine onlar, Tanrı'nın İsa aracılığıyla artık sadece Yahudilerin değil, diğer ulusların da kurtulmasını istediğini kabullenmişlerdir.<sup>23</sup>

Yukarıda ifade edilen bu açılımla Yahudi asıllı olmayanları da -Yahudi dini kurallarına uymak kaydıyla- kendi aralarına almaya başlayan Mesihçiler, bu sürecin ilk günlerinde hala bir Yahudi ihya topluluğu mahiyetindeydi. Nitekim ilk dönem Hıristiyanlığını anlamada önemli bir kaynak olan Resullerin İşleri kitabına göre, İsa'nın göğe yükselmesinden sonraki ilk zamanlar, ona inanan Yahudiler; İsa'nın dirildiği, Baba Tanrı'nın yanına yükseldiği ve yakında gelerek krallığını kuracağı öğretisini, diğer Yahudiler arasında yaymıştır. Bu yapıyla İsa'cı hareket, İsa'dan sonraki ilk dönemde de bir Yahudi ihya hareketi konumunu muhafaza etmiştir. Bu bağlamda İsa'cılar, tıpkı birer Yahudi gibi, Yahudi dinî kural ve ritüellerine bağlılıklarını sürdürmüş, Yahudi mabedine gitmeye devam etmiş ve Yahudilikte çok özel bir yeri olan sünnet olma geleneğini devam ettirmişlerdir. Bu grubun, belki de Yahudilikten tek farklı yönü; bunların, İsa'nın beklenen Mesih olduğuna inanmaları ve onun dirildiği gün olarak kabul ettikleri Pazar günleri bir araya gelerek birlikte yemek yemeleri ve kendi aralarında dua etmeleri idi.<sup>24</sup> Bu nedenle ilk dönemler, diğer Yahudiler bu hareketin taraftarlarını, Yahudilikten ayrı bir yeni dinî hareket olarak değil de, daha çok bir Yahudi dinî akımı gibi algılamış ve İsa'nın taraftarlarını, onun memleketi Nasıra ve Nasıra kentinin de içerisinde yer aldığı Galile(Celile) bölgesine nispetle "Nasırâlılar"<sup>25</sup> veya "Galileliler"<sup>26</sup> olarak adlandırmışlardır. Kökeni, Yahudilikteki "Mesih" kelimesinin Yunancası olan Hıristos'tan kaynaklanan ve "Mesihçiler, Mesih taraftarları" anlamına gelen "Hıristiyan" adı ise ilk kez, M. S. kırklı yıllarda Antakya'daki Mesihçi cemaat için,

Mesihçi olmayanlar tarafından kullanılmıştır. Hıristiyanlar da zamanla bu ismi benimseyerek kullanmaya başlamıştır.<sup>27</sup>

**2. Yahudi Asıllı Olmayanlara Yahudi İbadet ve Ritüelleri Hususunda Muafiyet Tanınması:** Yahudi asıllı olmayanların da cemaate kabul edilmesiyle sayıları gittikçe artan ilk dönem Hıristiyan topluluğu, İsa'nın öğretisini Filistin coğrafyası dışına taşımış, bunda da öncelikli olarak diasporada yaşayan Yahudilerin kazanılmasını amaçlamıştır. Bu bağlamda Hıristiyan misyonerleri, Mısır'dan Anadolu'ya, Irak ve Suriye'den Yunanistan topraklarına kadar uzanan geniş bir diaspora bölgesine yayılmış olan Yahudiler arasında İsa'nın öğretisini ve onun, Yahudilerin beklediği Mesih olduğunu yaymaya çalışmışlardır. İsa'nın öğretisini yaymada, öncelikli olarak diasporadaki Yahudiler hedef kitle olarak görülmekle birlikte, Yahudi asıllı olmayanlar da bu akıma katılmıştır; özellikle Filistin, Suriye, Mısır ve Anadolu topraklarında Yahudi asıllı olmayan bazı kişiler, Pavlus gibi Hıristiyan misyon önderleri sayesinde İsa'cı akıma katılmıştır.<sup>28</sup> Ancak harekete katılan bu yabancılar, Yahudi asıllıların sürdürdüğü Yahudi ibadetlerini ve davranış kurallarını yerine getirmekte zorlanmışlardır. Bu durum, İsa'cı harekete mensup olmakla birlikte Yahudi ibadet ve ritüellerini son derece önemseyen ve bunları tıpkı bir Yahudi gibi yerine getiren Yahudi asıllıların rahatsız etmiş ve onları, aralarına yeni katılan pagan asıllıların davranışlarını eleştirmelerine, hatta bunları gerçek dindarlar olarak kabul etmemelerine neden olmuştur. Bu durum, İsa'cı hareketin Yahudi asıllı mensupları ile diğer etnik kökenlerden gelen mensupları arasında tartışmalara ve gerilimlere neden olmuştur. Havariler ve Hıristiyan Kilisesinin önderleri, bu sorunu çözmek için M. S. 49 veya 50 yılında Kudüs'te toplanmıştır. "Havariler Konsülü" olarak da adlandırılan bu toplantıda İsa'cı cemaatin o günkü liderleri, Pavlus ve benzeri misyon önderlerinin etkisiyle ve muhtemelen bu akıma katılan yeni taraftarları kaybetmemek amacıyla dinî pratikler hususunda bazı düzenlemeler yapmış ve Yahudi asıllı olmayanların, kaçınılması gereken bazı temel davranışlar hariç, Yahudi asıllı olan İsa'cılarının yapmakta olduğu ibadet ve dinî pratiklerden sorumlu tutulmamasına karar vermişlerdir.<sup>29</sup>

Havariler Konsülünde Yahudi asıllı olmayanlara yönelik olarak yapılan bu düzenleme ile İsa'cı öğretinin, içerisinden doğmuş olduğu Yahudilikten ayrı bir din hâline gelişinin ilk ve belki de en önemli adımı atılmıştır. Kanaatimizce Yahudiliğin ağır ibadet ve dini pratikle-

rine alışkın olmayan pagan asıllıları tedrici olarak bunlara alıştırmak amacıyla alınan bu karar, zaman içerisinde Hıristiyanlığın Yahudilikten koparak ayrı bir din hâline geliş sürecini başlatmış, hemen sonraki tarihlerde yaşanan siyasi ve sosyal olaylar ise tarihî süreç içerisinde bu ayrışmayı pekiştirmiştir.<sup>30</sup> Bu bağlamda M. S. 70 yılında Yahudi isyanları sebebiyle Roma devleti Yahudi toplumunun üzerine çok büyük bir askerî güçle gelmiş, Kudüs'ü ve burada bulunan Yahudilerin ünlü tapınağını yıkmış ve büyük katliamlar gerçekleştirmiştir. Bu katliamlar nedeniyle Yahudiler başka bölgelere dağılırken, Hıristiyanlar da o zamana kadar kendilerinin merkezi konumunda olan Kudüs'ü terk ederek çevre kent ve ülkelere taşınmıştır.<sup>31</sup> Böylece Yahudilik ile Yahudiliğin içinden çıkan Hıristiyanlık arasındaki fiziksel irtibat ortamı, büyük oranda kopmuş ve bu kopuş Hıristiyanlığın Yahudilikten ayrı bir din hâline geliş sürecini hızlandırmıştır.

Bu süreçte bir kısım Hıristiyanlar, Kudüs'ün ve buradaki Yahudi Tapınağının yıkılmasını ve Yahudilerin topraklarından sürülmesini, onların İsa'yı inkâr etmelerinin ve onu çarmıha gerdirmelerinin Tanrısal bir cezası olarak yorumlamıştır. Buna bağlı olarak da Tanrı'nın, Yahudilerin seçilmişliğini geri aldığını, dolayısıyla Tanrı'nın açık bir biçimde reddettiği Yahudilikle kendilerinin de artık bir ilişkilerinin olmaması gerektiğini, çünkü seçilmişliğin, Tanrı tarafından Yahudilerden alınarak imanda seçilmiş gerçek müminler olan Hıristiyanlara verildiğini savunmuşlardır. Bu düşüncesi savunan Hıristiyanlar, İsa'nın kanı vasıtasıyla Tanrıyla yeni bir ahit yapıldığını<sup>32</sup> ve artık Tanrı'nın gerçek kavminin, Hıristiyanlar olduğunu dile getirmişlerdir.<sup>33</sup> Bu anlayış, Hıristiyanlığın Yahudilikten kopuşunu hızlandırmış, mevcut siyasi sosyal ortam ise bu durumu pekiştirmiştir.

Bu süreçte Yahudi asıllı Hıristiyanlar, diğer Hıristiyanlardan farklı biçimde Yahudi inanç ve ibadetlerini de büyük oranda muhafaza ederek varlıklarını bir süre daha devam ettirmiştir. Ancak gerek bu tarz bir Hıristiyanlığın, diğer gruptan Hıristiyanlar ve Yahudiler arasında benimsenmemesi, gerekse Yahudilerle birlikte bunların da bölgede karşılaştığı siyasi ve sosyal sorunlar, Yahudi asıllı Hıristiyanların yayılmasına önemli bir engel teşkil etmiştir. Sonuçta Yahudi Hıristiyanlar olarak adlandırılan bu grup, zamanla sayısal olarak azalmış ve tamamen ortadan kalkmıştır. Hıristiyanlık ise başta Grek dini ve felsefesi olmak üzere çevre toplulukların dini inanç ve algılama biçimlerinden büyük oranda etkilenerek içerisinden çıkmış olduğu

Yahudilikten oldukça farklı ve evrensel bir din haline gelmiştir.

**3. Hıristiyanlığın Tek Tanrıçılıktan Uzaklaşarak Üçlü Tanrı Anlayışını Benimseyen Bir Din Haline Gelişi:** Hıristiyanlık; Yahudilikten koparak ayrı bir din haline geldiği süreçte hızlı bir biçimde yayılmış; bu çerçevede başta Filistin, Suriye, Mısır, Anadolu, İtalya ve Kuzey Afrika olmak üzere Akdeniz çevresindeki yerleşim bölgelerinde önemli bir taraftar kitlesi edinmiştir.<sup>34</sup> Bu yayılma esnasında o, sık sık Roma İmparatorluğunun baskılarına maruz kalmış; baskılar nedeniyle de yeraltına çekilmek ve bir yeraltı hareketi şeklinde yayılmasını sürdürmek zorunda kalmıştır. Bu şartlar Hıristiyanlığın, Yahudilikten koptuktan sonra kendi ilahiyat anlayışını, inanç, ibadet ve ritüellerini oluşturmadan farklı inanç ve kültürlerle karşı karşıya gelmesine ve onlardan büyük oranda etkilenmesine neden olmuştur. Bu süreçte Hıristiyanlık, başta Tanrı anlayışı olmak üzere pek çok konuda, içinden çıkmış olduğu Yahudilikten oldukça farklı bir anlayış geliştirmiştir.

Hıristiyanlığın zamanla, içerisinden çıktığı Yahudilikten farklı bir Tanrı anlayışı oluşturmasında, bu dinin yayıldığı bölgelerdeki eski politeist (çok tanrılı) inanç ve kültürlerin büyük etkisi olmuştur. Eski inançlarını terk ederek Hıristiyanlığa geçen mühtediler, eski kültür ve inançlarındaki politeist anlayışın bazı tezahürlerini bilinçli veya bilinçsiz bir biçimde yeni inançlarına taşımıştır. İnanırları vasıtasıyla hemen her dinde rastlanabilecek olan çevre kültürlerden etkilenme hususu, Roma Devletinin baskısı sebebiyle dinî inanç ve kurumlarını oluşturacak ortamı bulamayan Hıristiyanlıkta daha ciddi boyutta yaşanmış ve yeni Hıristiyanların, eski inanç ve kültürlerinden getirdikleri dini inanış ve düşünceler bu dine daha kolay sirayet etmiştir. Bunda Hıristiyanlığın, Roma Devletinin takibatı nedeniyle ilk yüzyıllarda tam olarak kurumsallaşamamış olması yanında Hıristiyan terminolojisi ile İncillerin, Yahudi dili ve kültüründen miras almış olduğu mecazi anlatım ve ifade tarzının da özel bir rolü olmuştur. Sami kültürüne özgü bu mecazi anlatımda Tanrı ile inanırlar arasındaki ilişki, baba-oğul arasındaki bir ilişki biçiminde dile getirilmekteydi. Nitekim Yahudi Kutsal Kitabının değişik bölümlerinde Tanrı'nın, İsrail kavmi veya bu kavmin Davut ve Süleyman gibi seçkin bireyleri için, "İsrail benim oğlumdur"<sup>35</sup>, "İsrail benim ilkimdir(ilik oğlumdur)"<sup>36</sup>, "sen benim oğlumsun; ben seni bugün evlat edindim"<sup>37</sup> "sana baba olacağım"<sup>38</sup> türü ifadeleri kullandığını görmekteyiz. Yahudi toplumu Tanrı'nın bu hitap tarzını ve



ifadelerini mecaz olarak algılamış ve bunları, bir babanın çocuklarına olan şefkat, merhamet ve himayesi gibi Tanrı'nın kendilerine yönelik merhamet ve himayesinin bir tezahürü olarak görmüştür.

Bir Yahudi peygamberi veya ilk Hıristiyanlara göre Yahudilerin beklediği Mesih (Kral) olarak telakki edilen Hz. İsa da diğer Yahudi peygamber ve önderleri gibi aynı sembolik ve mecazi dili tercih etmiş ve Tanrı için “babam”<sup>39</sup>, “babanız”<sup>40</sup>, gibi ifadeleri çok sık kullanmıştır. Tanrı ile İsrail kavmi arasındaki özel ilişkiye atıfta bulunan bu ifadeler, tamamı Yahudi olan ve bu mecazi anlatıma alışkın olan ilk İzacı cemaat tarafından da İsa'nın kast ettiği biçimde mecazi şekilde anlaşılmıştır. Dolayısıyla ilk Hıristiyan cemaati İsa'yı Allah'ın kulu ve peygamberi olarak kabul etmiştir. Nitekim havarilerin lideri Petrus, Yahudi soydaşlarına hitap ederken İsa'nın Allah'ın kulu<sup>41</sup>; ve Musa'nın, geleceğinden bahsettiği bir İsrail peygamberi olduğunu açıkça dile getirmiştir.<sup>42</sup>

Tanrı'nın “babalığı” dile getiren ifadelerin mecazi olduğu ve Tanrı'nın koruyucu, rızık verici olduğunu ifade etmek amacıyla kullanıldığı, İsa'nın; Yuhanna İncilinde geçen, “benim Babamın ve sizin Babanızın, benim Allah'ımın ve sizin Allah'ınızın yanına çıkıyorum”<sup>43</sup> şeklindeki ifadesinden de açık bir biçimde görülmektedir. Hıristiyan inancına göre Hz. İsa'nın, çarmıhtan dirildikten sonra Tanrı'nın yanına yükselmeden önce sarf ettiği bu ifadede Tanrı'nın, sadece bir kişinin (İsa'nın) değil, Yahudilikteki gibi bütün inanların babası olduğu dile getirilmektedir. Bu durum, diğer İncillere oranla Yahudi kültürüne en uzak İncil olan ve İzacı hareketi Yahudilikten ayrı bir din gibi yansıtan Yuhanna'da bile Tanrı ve İsa için kullanılan “Baba” ve “Oğul” ifadelerinin mecazi anlamda anlaşıldığını ortaya koymaktadır. Buradan hareketle Hıristiyanlıkta İsa'nın Tanrı olarak telakki edilmesi anlayışının M. S. 100 yılları civarında yazıldığı ifade edilen Yuhanna İncilinin<sup>44</sup> kaleme alınmasından sonraki bir dönemde ortaya çıktığını, yani ancak miladi yüzlü yıllardan sonraki bir dönemde literal manada anlaşılmaya başlandığını tahmin etmek mümkün olmaktadır. Kanaatimizce miladi yüzlü yıllarda Hıristiyanlık içerisindeki pagan asılların sayısının artmasına ve bu dinin, Yahudi dini değer ve kavramlarından uzaklaşmaya başlamasına paralel bir biçimde İncillerdeki mecazi anlatım metodu ve mecazi söylemler de Yahudi dil ve kültüründen tamamen farklı bir biçimde ve literal şekilde anlaşılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda İncillerdeki anlatıma göre İsa'nın Yahudi kültürünün etkisiy-

le mecazi olarak Tanrı için kullandığı “baba, babam” gibi ifadeler literal manada ve İsa'nın, Tanrı'nın oğlu olduğu şeklindeki yanlış algılamaya dayanak olarak kullanılmıştır.<sup>45</sup>

Başlangıçta, çeşitli bölgelerdeki bazı Hıristiyan din adamları ile halk arasında oluşmaya başlayan bu algılamaya biçimi, Hıristiyanlığın devlet tarafından tanınarak himaye edilmeye başlandığı dönemin başlarında, henüz Hıristiyanların tümüne ait bir inanış halini almamış veya en azından, Hıristiyanlığın resmi görüşü durumuna gelmemiştir. Dolayısıyla erken dönem Hıristiyan Kilisesinde İsa ile ilgili tasavvurların henüz tam anlamıyla tanrısal bir tasavvura dönüşmediği ve Hıristiyan ilahiyatının önemli bazı isimlerinin onu mutlak manada Tanrı olarak değil, Tanrıya kıyasla ikinci derecede bir varlık olarak telakki ettikleri ifade edilmektedir. Bu telakki tarzının İskenderiyeli Justin (100-165), Ireneus (130-200) ve Clement (150-215) gibi Hıristiyan ilahiyatçılarda kısmen; Origen'de (185-254) ise açık bir biçimde yansımaları bulunduğu belirtilmektedir. Bu şekilde Oğul İsa'yı, Baba Tanrı'dan daha aşağı ve ikincil bir konuma koymayı ifade eden Subordinationismin<sup>46</sup> kısmen Yeni Eflatunculuktan, kısmen de Yahudi geleneğinden çıkarıldığı belirtilmektedir. Hıristiyanlığın ilk üç yüzyılında yukarıda belirtilen bu subordinationist görüşün birçok savunucusu bulunmaktaydı.<sup>47</sup>

Dördüncü yüzyıla gelindiğinde Hıristiyanlık tarihinde oldukça önemli bir gelişme yaşanmış ve o zamana kadar genelde devletin baskısı altında olan Hıristiyanlık, Roma İmparatoru Constantine'in (Konstantin), 313 yılında yayınladığı Milan Fermanıyla önce özgürlüğe ve İmparatorun himayesine kavuşmuş,<sup>48</sup> 380 yılında ise devletin resmi dini haline gelmiştir. Bu özgür ortamla birlikte, o zamana kadar genelde devletin baskısı sebebiyle çok fazla gündeme gelmeyen, başta İsa'nın kimliği ve kişiliği olmak üzere Hıristiyan ilahiyat ve pratiklerine dair pek çok husustaki farklı anlayış ve uygulamalar yoğun bir biçimde gündeme gelmeye başlamıştır. Buna paralel bir biçimde bu sorunlara yaklaşım şekli de belli bir oranda değişmiş ve siyasi otorite, bu sorunlara, genellikle doğrudan müdahil olmuştur. Nitekim bu dönemden itibaren Hıristiyanlar arasında büyük tartışmalara neden olan ilahiyat ile ilgili meseleler, çoğunlukla bunlara ülkenin siyasi ve sosyal birlik ve bütünlüğü açısından bakan İmparatorların müdahalesiyle ve genellikle de onların arzu ettiği biçimde kararlar alan konsüllerle çözümlenmeye çalışılmıştır. Bunun ilk örneklerinden birini Mısır'da patlak veren Aryan ihtilafı ve bu ihtilafı çözüme kavuşturmak için İmparatorun em-

riyle 325 yılında İznik'te düzenlenen konsül oluşturmuştur.

İznik Konsülü, İskenderiyeli bir papaz olan Arius ile İskenderiye piskoposu Alexander arasında ortaya çıkan İsa ilgili farklı algılamaların neden olduğu ciddi tartışmaları sona erdirmek amacıyla toplanmıştır.<sup>49</sup> Tartışmanın odağındaki isim Arius; oğulun Babadan daha aşağıda olduğunu iddia etmiş ve onu yaratılmışlar arasına dâhil etmiştir. Ona göre İsa'da bedenlenen Tanrı kelamı, Tanrı gibi ezeli değildir; o, Tanrı tarafından, diğer mahlûkattan önce, ancak yine de zaman içerisinde yaratılmıştır. Bu anlayışa göre İsa, Tanrı'nın Oğluydu, fakat Baba Tanrı ile aynı tabiatta değildi. İsa'da, yaratılmamış ezeli Tanrı değil, bir yaratık bedenlenmişti.<sup>50</sup> Arius'un bu fikrine Mısır piskoposu Alexander ve daha sonra onun yerine geçen Athanasius karşı çıkmış ve İsa'da bedenlenen Tanrı kelamının da tıpkı Tanrı gibi ezeli olduğunu, yaratılmadığını ve ezelden beri de Tanrı ile birlikte olduğunu savunmuştur. Böylece bunlar, İsa'nın da tıpkı Tanrı gibi Tanrı olduğunu iddia etmiştir.<sup>51</sup> Alexander'in halefi Athanasius'un başını çektiği topluluk, İsa'nın Baba ile aynı özde olduğunu vurgulamak için "aynı özde" anlamına gelen "homoousios" kelimesini konsül kararlarına dâhil ettirmiştir.<sup>52</sup> Böylece İsa'nın da Tanrı ile aynı tabiatta ve ezeli olduğu, dolayısıyla da Tanrı gibi Tanrı olduğu görüşleri kabul görmüş, Arius ve taraftarlarının görüşü ise reddedilmiştir.<sup>53</sup> Bunun sonucunda da Hıristiyan düşüncesinde üçlü Tanrı anlayışının ilk adımı atılmış ve ikili bir Tanrı tasavvuru oluşmuştur.

Arius'un İsa'yı bir yaratık ve Tanrıya kıyasla ikinci sırada bir varlık olarak algılaması, İznik Konsülünde reddedilmiş olmasına rağmen Ariuscu görüşler hemen sona ermemiş ve Ariuscu görüşü benimseyen din adamları, çeşitli bölgelerde zaman zaman etkin olmuşlardır. Ancak şartlar, bunların lehine gelişmemiş ve bir süre sonra, Kutsal Ruh'un da Tanrılığına karar veren 381 İstanbul Konsülü ile Hıristiyanlıktaki üçlü Tanrı anlayışı oluşturulmuş ve Ariusculuk de bir kez daha reddedilmiştir. Bir yıl önce, 380 yılında Hıristiyanlığı resmi din hâline getirmiş olan İmparator I. Theodosyüs, bu konsül kararından sonra, Ariusculara karşı sert tedbirler almış ve Ariuscu bilinen din adamları öldürülmüş veya sürgüne gönderilmiş ve böylece Arius yanlıları tamamen sindirilmiştir.<sup>54</sup> Aynı süreçte İstanbul Konsülünün Kutsal Ruh'un da tanrılığı ile ilgili kararı büyük oranda topluma egemen kılınmış ve üçlü Tanrı tasavvuru (Teslis) Hıristiyanlıkta büyük oranda yerleşmiştir.

İznik ve İstanbul Konsüllerinde alınan kararlarla Hıristiyanlıkta üçlü birlik olarak izah edilmeye çalışılan Tanrı tasavvuru oluşmakla birlikte, bu tasavvurun neden olduğu sorunlar sona ermemiştir. Bu sorunların en önemlisi ise Konsül kararıyla Tanrılığın kabul edilen ve Tanrıyla aynı özde bir Tanrı olarak kabul edilen İsa'nın bir kadından doğması sebebiyle tanrılığının mahiyeti ve annesinin konumu olmuştur. Önceki konsüllerde İsa'nın Tanrılığına karar verilmiş olduğu için özellikle Meryem ile ilgili tartışmaların gündeme gelmesi kaçınılmaz olmuştur. Şayet İsa, Tanrı gibi Tanrı idiyse o halde Meryem'in durumu ne olacaktı? Bu bağlamda Mısır, Suriye ve Anadolu gibi pek çok Kilisede, İsa'nın annesi Meryem'in Tanrı doğuran (Theotokos) olduğunu iddia edenler bulunmaktaydı. Bu süreçte eğitimini Antakya'daki ilahiyat okulunda yapmış olan İstanbul piskoposu Nestorius, Meryem'e "Tanrı'nın Annesi" denmesine karşı çıkmıştır. Nestorius; İsa'da, biri beşerî (insanî), diğeri ilahi (Tanrısal) olmak üzere iki şahsiyetin bulunduğunu; bunlardan beşeri olanın Meryem'den doğduğunu, ilahi olanın ise Tanrı'nın ezeli kelamı olduğunu ve Ondan geldiğini, dolayısıyla Meryem'in İsa'nın beşeri (insanî) yönünü doğurduğunu ve bu nedenle ona Tanrı'nın annesi denemeyeceğini ifade etmiştir.

Nestorius'un görüşü, değişik bölgelerdeki Hıristiyan din adamları arasında yoğun tartışmalara neden olmuş sonuçta bu tartışmaları sona erdirmek için 431 yılında Efes'te bir konsül toplanmıştır. Konsülde yaşanan ciddi tartışmalar sonunda Nestorius'un görüşleri reddedilmiş ve İsa'da bedenlenen Tanrı kelamının içten bir birlik hâlinde onda bulunduğu, bu nedenle de Meryem'in hem beşer hem de ilah olan İsa'yı doğurduğuna, dolayısıyla ona Tanrı'nın Annesi (theotokos) denileceğine karar verilmiştir.<sup>55</sup> Alınan bu kararlarla da Hıristiyanlık, üçlü birlik şeklinde ifade edilen Tanrı anlayışı yanında, İsa'yı dünyaya getiren Meryem'in de adeta tanrıçalık konumuna yükseltildiği insanüstü bir Meryem tasavvuruna erişmiş, böylece de Yahudilikten oldukça farklı bir din haline gelmiştir.

Yukarıda belirtilen bütün bu gelişmeler sonucunda Hıristiyanlık, yayılmış olduğu bölgelerdeki inanç ve kültürlerin etkisiyle içerisinde çıkmış olduğu tek Tanrıca Yahudilikten tamamen farklı noktaya erişmiş ve teslis (veya Hıristiyanlarca üçlü birlik) olarak izah edilen anlaşılması zor, inanılması ise zorunlu olan bir Tanrı anlayışını benimsemiştir. Hıristiyanlığın, bu şekilde Yahudilikten farklı bir Tanrı anlayışı oluşturmasında, başta Yunan kültür ve felsefesi olmak üzere, bu dinin yayıldı-

ğlı bölgelerdeki eski politeist (çok tanrılı) inanç ve kültürlerin büyük etkisi olmuştur. Bu kültürlerle mensup insanlar Hıristiyanlığa geçerken eski kültür ve inançlarındaki politeist anlayışın bazı tezahürlerini -bi-

linçli veya bilinçsiz bir biçimde- yeni inançlarına taşımıştır. Bir süre sonra da Hıristiyanlık, içerisinden çıkmış olduğu Yahudilikten oldukça farklı bir din haline gelmiştir.

## KAYNAKLAR

1. M. Ö. 63 yılında Filistin'i işgal ederek Yahudilerin yüz yıl kadar önce kurmuş oldukları bağımsız Haşmonaim idaresine son veren Romalılar, bu idarenin yerine, kendilerine bağlı uyruk bir kral olan Antipater'i getirmiştir. Antipater'den sonra onun oğlu Herod (Hirodes) aynı şekilde Roma'ya bağlı uyruk bir kral olarak yönetimi devralmış ve M. Ö. 4 yılında ölünceye kadar bölgeyi idare etmiştir. Herod, ölümünden önce, bölgeyi üç oğlu arasında paylaşmıştır. Bir süre sonra da Yahudiye çevresini idare eden uyruk kral Roma yönetimin tarafından görevinden alınarak yerine doğrudan Romalı bir vali atanmıştır (Bkz. Oxford Bible Atlas, Edited by Herbert G. May, with the assistance G. N. S. Hunt, in consultation with R. W. Hamilton, revised for the third edition by John Day, New York Toronto 1990, 84; Richard Wallace-Wynne Williams, Tarsuslu Paulus'un Üç Dünyası, Çev. Z. Zühre İlkelen, İstanbul 1999, 83-85).
2. Bkz. II. Samuel, VII/ 12-15; ayrıca bkz. I. Kralar, II/ 4.
3. İbrance Mesiah kelimesinden gelen Mesih; kutsanmış, yağla kutsanıp meshedilmiş kişi anlamına gelmektedir. Bu terim, Tanrı'nın özel bir misyonla seçtiği ve görevlendirdiği kişi için kullanılmaktadır. Bu anlamıyla Yahudi Kutsal Kitabında Mesih kelimesi, din adamı veya kral gibi özel bir konumu ve görevi olan herhangi bir kimse için, daha çok da krallar için kullanılmaktaydı (Bkz. The Concise Oxford Dictionary of the Christian Church, Edited by E. A. Livingstone, G. Britain 1990, 334). Fakat bu kelimenin, daha sonra, Hıristiyanlığın ortaya çıktığı dönemlerdeki gibi dinsel bir kurtarıcı anlamı bulunmamaktaydı. Bu nedenle de ortaya çıktığı ilk dönemlerde Mesih kelimesi, sonradan kazanmış olduğu dinsel ve eskatolojik anlamlardan oldukça farklı bir bağlamda kullanılmaktaydı. Hatta bazen bu kelimenin sadece Yahudi kralları için değil, Yahudileri sıkıntından kurtaran ve sürüldükleri Babil'den, ana yurtlarına dönme izni veren Pers kralı Koreş (Cyrus) gibi yabancı krallar için bile kullanıldığı görülmektedir (Bkz. İşaya, XLV/ 1). Ancak bu kelime daha sonraki süreçte, zaman geçtikçe, dinsel bir kurtarıcı anlamı kazanmaya başlamış, İsa sonrasında ise özellikle Hıristiyan ve İslam kültürlerinde ahir zamanda gelecek kurtarıcı İsa anlayışını ifade etmeye başlamıştır.
4. Bkz. Matta, XI/ 2; XVII/ 16, 20.
5. Bkz. Matta, XX/ 30-31; XXI/ 9; Luka, XVIII/ 38-39.
6. Bu imaların da ötesinde İsa'nın Kudüs'e son gelişinde taraftarları onu açık bir biçimde kral olarak adlandırmıştır (Bkz. Luka, XIX/ 38; Yuhanna, XII/ 13-15).
7. İncil'de İsa'nın soyu, Meryem'in nişanlısı Yusuf vasıtasıyla Davut'a dayandırılmakla birlikte Yusuf'un onun babası olmadığı ve Meryem'in Ruhul-Kudüs'ten hamile kaldığı açık bir biçimde belirtilmektedir. Bu durumda İsa'nın soyunun, onun gerçek babası olmayan Yusuf vasıtasıyla Davut'a dayandırılmasının hiçbir anlamı olmadığını fark eden Hıristiyan ilahiyatçılar, daha sonra Meryem'in de Davut'un soyundan geldiğini gösteren ve Meryem vasıtasıyla İsa'yı Davut'a dayandıran yeni bir şecere çıkarmışlardır. Bkz. Alan Watts, Myth and Ritual in Christianity, U.S.A. 1968, 103, 1 numaralı dipnot.
8. Bkz. Matta, I. bap; Luka, I/ 26-33. İncillerin İsa ile Davut ve Davut soyundan gelecek kurtarıcı arasında bu şekilde ilişki kurma çabalarına ve onun beklenen kral olduğunu ima etmelerine rağmen, bu algılamanın, Yahudilerin çoğunluğu tarafından kabul edilmediği anlaşılmaktadır. Aksi takdirde halkın, bir yandan mucizevi bir biçimde babasız doğduğunu kabul ettiği, diğer yandan da beklenen kurtarıcı kral olarak gördüğü bir kişinin hayatının her aşamasını en ince ayrıntısına kadar bilmesi ve bunun İncillerde de yazılı olması gerekirdi. Oysa bu konuda hiç bir şey bilinmemekte ve İnciller -hem de bu kitaplar İsa'nın hayat hikâyesi ve öğretisi üzerine kurgulanmış olmalarına karşın- İsa'nın çocukluk ve gençlik dönemi ile ilgili hemen hiçbir bilgiyi içermemekte, hatta onun gerçek doğum tarihi bile bilinmemektedir. Bu bağlamda sadece Matta İncilinde İsa'nın Kral Hirodes'in zamanında dünyaya geldiği ifade edilmekte,
- ancak bunun, Hirodes'in krallığının hangi yılında gerçekleştiği belirtilmemektedir (Bkz. Matta, II/ 1). Tarihi kaynaklar, Kral Hirodes'in, Milat olarak gösterilen tarihten dört yıl önce öldüğünü kesin bir bilgi olarak kaydetmektedir. Bu durumda İsa'nın , M. Ö. 4 yılında hükümdarlığı sona ermiş olan Hirodes zamanında doğmuş olduğu bilgisi, onun doğum tarihinin miladi takvimin başlangıcı olduğu şeklindeki genel kabulde de çelişmektedir. Milat tasavvuruyla çelişen bu bilgiye rağmen İsa'nın, Milat olarak benimsenen tarihten dört (Bkz. David Brown, A Guide to Religions, G. Britain 1991, 155) veya altı ila yedi yıl kadar önce doğduğu, bugün hemen bütün araştırmacılar tarafından kabul edilmektedir (Bkz. A New Catechism Catholic Faith for Adults, London 1978, 83; John F. Sullivan, The Externals of the Catholic Church, Revised by John C. O'Leary, New York 1951, 204). İsa'nın doğum tarihiyle ilgili bu bariz yanlışlık, M. S. VI. yüzyılda yaşayan Hıristiyan keşişi Dionysius Exiguus'dan kaynaklanmıştır. Bu kişi, o zamana kadar kullanılmakta olan ve Roma'nın kuruluşunu başlangıç tarihi olarak alan takvim yerine, İsa'nın doğumunu tarihin başlangıcı olarak esas alan bir düzenlemeye gitmiştir. Ancak o, bunu yaparken, İsa'nın doğum tarihi kesin belli olmadığı için, ölüm zamanından hareketle onun doğum tarihini tespit etmeye çalışmıştır. Bu amaçla da, Luka İncilinde İsa'nın otuz yaşlarında iken öğretisini yaymaya başladığı (bkz. Luka, III/23) şeklindeki ifadeyi, doğrudan doğruya onun bu dönemde tam otuz yaşında olduğu şeklinde kabul etmiştir. Buna, İsa'nın üç yıl kadar süren tebliğ süresini eklemiş ve İsa'nın otuz üç yaşında öldüğü varsayımı ile onun çarmıha gerildiği tarihten otuz üç yıl geriye giderek kendince İsa'nın doğum tarihini ve dolayısıyla Miladi tarihin başlangıcını belirlemiştir (A New Catechism, 83).
9. Yuhanna, III/ 22-24.
10. Matta, IV/ 12-17; Markos, I/ 14-15.
11. Bkz. Matta, IX/ 13, XV/ 24; Markos, II/17; Luka, V/ 32, XIX/ 10.



12. Samaryalılar; İsa dönemi ile öncesi ve sonrasında Yahudiye bölgesinin kuzeyinde yaşayan, Musa dinini benimsemekle birlikte etnik, kültürel ve mezhepsel olarak diğer Yahudilerden farklı olan Musevi topluluğudur. M.Ö. 722 yılında Asur devleti, kuzeydeki İsrail devletini yıkarak yerli İsrail halkının büyük bir kısmını Asur topraklarına sürgün ettikten sonra Asur'un Babil, Kuta, Avva, Hamatla ve Sefervaim gibi bölgelerinden değişik toplulukları bu topraklara yerleştirmiştir. İsrail'in önemli kenti Samarya ve çevresine yerleştirilen bu insanlar Musevi inancını benimsemiş, ancak eski inançlarından da tam olarak kopmamışlardır (bkz. II. Krallar, XVII/ 23-41). Güneydeki Yahudi toplulukları ise kendileriyle etnik ve bazı dinsel farklılıkları bulunan bu mezhebin mensuplarını gerçek Yahudi saymamıştır. İsa'nın geldiği dönemde kuzey İsrail bölgesinde önemli bir nüfusa sahip olan bu topluluktan çok küçük bir grup günümüze kadar varlığını devam ettirmiştir. Günümüzde bunlar İsrail'in Nablus ve Holon kasabalarında yaşamaktadırlar (Baki Adam - Mehmet Katar, Dinler Tarihi, Ed. Mehmet Katar, İlahiyat Ön-lisans programı ders kitabı, Eskişehir 2005, 61-62).
13. Bkz. Matta, X/ 5 - 6.
14. Bkz. Matta, XV/ 21-28; Markos, VII/ 24-30. İncillere göre İsa'nın bu dışlayıcı tavrı, ancak çarmıhta ölüp dirildikten sonra değişmiş ve o; göğe, Tanrı'nın yanına yükselirken, şakirtlerine, gidip diğer milletleri de taraftar edinmelerini söylemiştir (Bkz. Matta, XXVIII/ 19-20; Markos, XVI/ 15).
15. Bkz. Yuhanna, XI/ 47-53.
16. Ferisilerin İsa'yı, Yahudi halkı ve Romalılar nezdinde sıkıntıya düşürmeye yönelik pek çok girişimleri olmuştur. Bu girişimlerin birinde onlar, yönetim yanlısı bir grupla birlikte İsa'ya, işgalci Roma yönetimine vergi vermenin caiz olup olmadığını sorarak onu ikilemeye çalışmışlardır. İsa; "caizdir" demesi halinde, Romalıları putperest kabul eden ve onlara vergi vermeyi yönetime bağlılığın tezahürü olarak gören dindar Yahudileri gücendireceği ve kendi itibarını sarsacağı; "değildir" demesi halinde de Roma yönetiminin temsilcilerini ve onların Yahudiler arasındaki işbirlikçilerini rahatsız edeceği bu soruya ustaca bir cevap vererek işin içinden çıkmıştır. O, muhataplarından kendisine bir dinar vermelerini istemiş ve kendisine uzatılan paranın üzerindeki resim ile yazının kime ait olduğunu sormuştur. Muhataplarının "Sezar'ın" demesi üzerine de "Sezar'ın hakkını Sezar'a Allah'ın hakkını Allah'a verin!" diyerek bu tuzak sorudan sıyrılmıştır (Bkz. Matta, XXII/ 15-22; Markos, XII/ 13-17; Luka, XX/ 20-26).
17. Mesela bkz. Matta, XII/ 2-7; XXIII/ 1-36; Markos, VII/ 1-13; Luka, XI/ 37-44.
18. Bkz. Matta, XXVI. bap; Markos, XIV. bap; Luka, XXII. bap; Yuhanna, XVIII. bap.
19. Bkz. Matta, XXVII. bap; Markos, XV. bap; Luka, XXIII. bap. Yuhanna, XIX. bap.
20. 1 Bkz. I. Korintoslular, XV/ 3-4.
21. Bkz. Resullerin İşleri, I/ 1-11; ayrıca bkz. E. Osborne - Maud Carew - C.E. Mallandaine - F.E. Reade and E.M. Green, Church, Fasts and Festivals, London 1905, 112-113; Annamari Schimmel, Dinler Tarihine Giriş, İstanbul 1999, 171.
22. Bkz. Matta, XXVIII/ 19-20; Markos, XVI/ 15.
23. Bkz. Resullerin İşleri, X. ve XI. bablar.
24. K. Bihlmeyer - H. Tuchle, I. ve IV. Yüzyıllarda Hıristiyanlık, Çev. Antun Göral, İstanbul 1972, 18; Mehmet Katar, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm'da Tövbe, Ankara 2003, 100-101.
25. Bkz. Resullerin İşleri, XXIV/ 5; ayrıca bkz. Bihlmeyer - Tuchle, 19.
26. Resullerin İşleri, I/ 11; II/ 7; ayrıca bkz. Bihlmeyer - Tuchle, 19.
27. Bkz. Resullerin İşleri, XI/ 26, ayrıca bkz. Bihlmeyer - Tuchle, 19; Xavier Jacob, İncil Nedir? Tarihi Gerçekler, Ankara 1985, 44.
28. İlk Hıristiyan Kilisesinde, Yahudilerin dışındaki ulusların Hıristiyanlaştırılmasında en önemli rolü Pavlus üstlenmiştir. Tarsuslu bir Yahudi olan Pavlus, din eğitimi almak için Kudüs'e gelmiş ve ilk dönem İsa'cı cemaate karşı büyük bir tepki göstermiştir. Hatta ilk Hıristiyan şehidi olarak kabul edilen Stefan'ın öldürülmesinde onun da rolü olduğu belirtilmektedir. Pavlus ilk zamanlar, İsa'cı cemaate yönelik bu düşmanca tavrını etkin bir biçimde sürdürmüş, bunların sıkıntıya uğraması için her türlü çabayı göstermiştir. Bu amaçla Şam'da yaşayan İsa'cıların da takibata uğratılması için Kudüs'ten Şam'a giderken, yolda büyük bir ışık kümesi gözlerini görmez hâle getirmiş ve İsa olduğunu söyleyen bir ses ona, "niçin bana eza ediyorsun?" diye sormuştur. Gördüğü ışıktan gözleri geçici olarak görmez hâle gelen Pavlus, bu olaydan sonra saf değiştirmiş ve fanatik bir İsa taraftarı haline gelmiştir. Bu çerçevede önce İsa'nın öğretisini Yahudiler arasında yaymaya çalışmış ancak, Yahudilerin aykırı gördüğü İsa ile ilgili fikirlerinden dolayı sert tepkilerle karşılaşmıştır (Bkz. Resullerin İşleri, VII., VIII ve IX. bablar). Bu tepkiler karşısında Pavlus, artık bu öğretiyi Yahudiler arasında yeterince yayma şansının kalmadığını görünce kendisini, İsa'nın öğretisini diğer uluslar arasında yaymakla görevlendirilmiş havari olarak takdim etmiştir (Bkz. Romalılar, I/ 13-15; Galatyalılar, I/ 15-16). Buna rağmen
- yine de o, Anadolu, Kıbrıs ve Yunanistan seyahatlerinde de gözlemleneceği gibi misyon seferlerini genellikle diaspora Yahudilerinin yaşadığı bölgelere yönelik olarak yapmış ve buralarda hem Yahudilere hem de diğer uluslardan insanlara İsa'nın öğretisini yaymaya çalışmıştır (Bihlmeyer-Tuchle, 20-22).
29. Bkz. Resullerin İşleri XV. bap.
30. Bkz. Bihlmeyer-Tuchle, 19-23; Katar, 102-105.
31. Bkz. Mehmet Çelik, Süryani Tarihi (I), Ankara 1996, 53; ayrıca bkz. Yakup Bilge, Anadolu'nun Solan Rengi Süryaniler, İstanbul 1996, 58-59.
32. Bu anlayışları sebebiyle Hıristiyanlar Yahudi Kutsal Kitabı Tanah'ı Eski Ahit, Hıristiyan kutsal metinlerini ise Yeni Ahit olarak adlandırmıştır.
33. Baki Adam, "Katolik Kilisesinin Kurtuluş Öğretisi Açısından Yahudiliğe ve İslâm'a Bakışı", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara 2000, 201-202; Nazmiye Yavuz, Kitabı Mukaddes Açısından Yahudilik ve Hıristiyanlıkta Seçilmişlik Anlayışı, (A.Ü. Sos. Bil. Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara 2006, 86.
34. Bazı araştırmacılar Pavlus ve benzeri Hıristiyan misyonerlerinin Yahudi asıllı olmayanlar arasında çok başarılı olmasını, Yahudilerin uzun süreden beri diasporadaki varlığına bağlamaktadır. Buna göre farklı dinlere mensup uluslar, kendi aralarında yaşayan Yahudiler sayesinde Yahudiliğin inançlarını öğrenme fırsatını bulmuştu ve bu inançların büyük bir kısmına da sempati duyuyordu. Ancak bu insanlar; Yahudilikteki, dinsel temizlik ve yiyecek kuralları ile sünnet olmak gibi kendilerine zor gelen bazı yükümlülükler nedeniyle Yahudiliğe girmemişti. Bir süre sonra bunlar, Yahudiliğin içinden çıkan, ancak Yahudilik kadar katı dinsel davranış kuralları koymayan İsa'cı akımın davetkâr misyonerlerini görünce bu akıma katılmakta tereddüt etmemişlerdir (Bkz. Bihlmeyer-Tuchle, 14).
35. Çıkış, IV/ 23; Tesniye, XIV/ 1.
36. Çıkış, IV/ 22
37. Mezmurlar, II/ 7
38. II. Samuel, VII/ 14
39. Matta, XI/ 27; Luka, X/ 22; Yuhanna, VI/ 32, XIV/ 20, 23.
40. Matta, VI/ 14-15, Markos, XI/ 25-26.
41. Bkz. Resullerin İşleri, III/ 13, 26.
42. Bkz. Resullerin İşleri, III/ 22-23.
43. Yuhanna, XX/ 17.
44. Schimmel, 176.

45. Aslında Yahudi ve Hristiyanların Tanrı'yı, aile halkının iâşe ve ibatesini temin edici ve dış tehditlere karşı koruyucu olan baba figürüyle özdeşleştirilmesi ve bu özellikleri sebebiyle mecazi manada Onu, "Baba" olarak adlandırmaları, Hz. İsa'dan çok sonra Hz. Muhammed döneminde de devam etmiştir. Kuran'da, Yahudi ve Hristiyanların kendilerini "Allah'ın oğulları ve sevgilileri" şeklinde adlandırmalarına ve bu hususta birbirleriyle rekabet etmelerine işaret edilmekte ve "öyleyse niçin günahlarınızdan dolayı size azap ediyor" diyerek bu algı biçiminin bir gerçekliğinin olmadığı ifade edilmektedir (Bkz. Maide, 18). Burada dikkat edilmesi gereken husus, Yahudi ve Hristiyanların kendilerini "Allah'ın oğulları ve sevgilileri" olarak gösteren ifadenin mecazi olduğunu Kuran'ın da kabul ettiği ve cevabı da bu bağlamda verdiği'dir. İsa'nın Tanrı'nın oğlu olduğu şeklindeki Hristiyan anlayışına gelince bunun, mecazi bir anlamda değil de literal anlamda söylenmesi sebebiyle Kuran'ın tavrı değişmekte bu çerçevede Hristiyanların bu söylemi, şiddetle eleştirilerek,
- bunu dile getirenlerin küfre düştüğü ifade edilmekte (Bkz. Maide, 72-73; Tevbe, 30) ve İsa'nın sadece Allah'ın bir kulu ve elçisi olduğu vurgulanmaktadır (Bkz. Al-i İmran, 50; Maide, 75; Saff, 6).
46. İkincil olma, bağlı olma gibi anlamlara gelen Subordinationism; Tanrı ile ilgili öğretisinde oğul (İsa'yı) Baba (Tanrı'dan), Kutsal Ruh'u ise bunların ikisinden daha aşağıda (geride) kabul eden bir anlayışı ifade etmektedir. Hristiyanlığın ilk üç yüzyılında yaygın olan bu anlayış, Aryanizm ve ondan bir süre sonra ortaya çıkan ve Kutsal Ruh'u tam tanrı kabul etmeyen Pneumatomachi öğretisine de kısmen etki etmiştir (Bkz. The Concise Oxford Dictionary of the Christian Church, 492). Bu ikinci topluluk da 381 İstanbul Konsülünde reddedilmiş ve Theodosyüs'ün sapkınlık karşıtı yasalarından sonra varlığını sürdürememiştir (Bkz. The Concise Oxford Dictionary of the Christian Church, 407).
47. Bkz. Steven Runciman, Byzantine Theocracy, Cambridge 1979, 13-14.
48. Timothy Ware, The Orthodox Church, G. Britain 1983, 26.
49. R. M. French, The Eastern Orthodox Church, London 1951, 25; Bilal Baş, Bir Hristiyan Mezhebi Olarak Aryüşçülük, (Marmara Üniv. Sos. Bil. Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul 1999, 37-38.
50. French, 25; Ware, 30; Runciman, 13-14; Baş, 51-52; Thomas Michel, Hristiyan Tanrıbilimine Giriş, Dinler Tarihine Katkı, İstanbul 1992, 100.
51. Bkz. Runciman, 13-18; ayrıca bkz. French, 25-26.
52. Bu ifade daha önce Doğuda yapılan yerel bir toplantıda gündeme gelmesine rağmen reddedilmiş, ancak bu konsülde İmparatorun isteğiyle metne sokulmuştur (Runciman, 17).
53. French, 25-26; Ware, 30-31.
54. Bilge, 65-66; Runciman, 29.
55. Ware, 32-33; Michel, 100-101.